

економічною владою. Ідея централізованого планування полягала в тому, що не людина, а суспільство вирішує економічні проблеми, і, отже, окремі представники суспільства визначають цінність тих або інших цілей. Потреба в жорсткій ідейній орієнтації державної політики, підтримці постійного ідеологічного контролю за діяльністю всіх органів влади зумовила зрощення держави та правлячої партії й утворення того центру влади, який неможливо було ідентифікувати ні з державою, ні з партією. Такий симбіоз державних і партійних органів не давав можливості розвести їх функції, визначити самостійні функції й відповідальність за їхнє виконання. Можна констатувати, що проведення колективізації в СРСР дає значно багатший історичний досвід тоталітарного правління, ніж інші країни, показавши зразки тих економічних, соціальних і політичних відносин, до яких вела логіка розвитку тоталітаризму.

А.О. Шалімова, студ. (*ХНУРЕ, Харків*)

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОТАЛІТАРНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ СРСР ТА НІМЕЧЧИНИ

У ХХІ ст. класичні тоталітарні режими «муссолінівської» Італії, «гітлерівської» Німеччини, «сталінського» СРСР відійшли в минуле, але на зміну їм приходять режими тоталітарних демократій. Можна стверджувати, що тоталітаризм не є проблемою минулого, і нині у світовій політиці тема його існування й поширення є актуальною. Адже не можна заперечувати факт присутності стійких елементів класичного тоталітаризму в таких політичних режимах, як Північна Корея, Куба, Бахрейн тощо. Сучасне людство й досі знаходиться під загрозою поновлення та масового поширення тоталітарних поглядів.

Філософське, соціологічне підґрунтя виникнення та існування тоталітаризму досліджувало чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Р. Андерсон, Р. Арон, З. Бжезинський, С. Головаха, М. Джилас, В. Едельман, О. Кара-Мурза, С. Кульчицький, К. Поппер, В. Прібіловський, Г. Федотов, О. Феоктистова та ін. Деякі дослідники розглядають поняття «тоталітаризм» лише в політичному аспекті (Р. Арон, З. Бжезинський, К. Брахер, М. Кертіс). Інших цікавить його психолого-соціологічна сутність (Х. Арендт, Т. Адорно, Е. Фромм, Г. Маркузе).

Мета дослідження – з'ясувати причини появи тоталітарних систем СРСР та Німеччини в ХХ ст. З огляду на визначену мету перед нами стоять такі завдання:

– дослідити зміст терміна «тоталітаризм», визначити його сутність;

– виявити спільні та відмінні риси тоталітарної «гітлерівської» Німеччини та «сталінського» СРСР.

Поняття «тоталітаризм» (лат. *totalitas* – повнота, цільність) з'явилося в 20-х рр. ХХ ст. для характеристики політичного режиму Б. Муссоліні. На думку Н. Полякової, тоталітаризм – це політичний спосіб організації суспільного життя, який визначається всеосяжним контролем з боку влади над суспільством і особою, підпорядкуванням усієї суспільної системи колективним цілям і офіційній ідеології [3, с. 15]. Ю. Сумбатян визначає тоталітарний режим як державно-політичний устрій суспільства, основу якого становить сильна особистість (особиста диктатура) і який характеризується цілковитим (тоталітарним) контролем держави над усіма сферами життя суспільства [4, с. 16]. З наведених визначень можна стверджувати, що тоталітаризм має спільне з авторитаризмом або навіть вважається його різновидом. У політологічному словнику наведено таке визначення тоталітаризму: «система державно-політичної влади, яка регламентує усі суспільні та приватні сфери життя людини-громадянина й не визнає автономії від держави таких недержавних сфер людської діяльності, як економіка й господарство, культура, виховання, релігія» [2]. У наведених дефініціях зосереджено увагу на тоталітаризмі не лише як формі політичного режиму, а й системі, що контролює всі сфери життєдіяльності суспільства. Можна також констатувати, що тоталітаризм притаманний не лише окремим країнам і культурам, а поступово стає складником людської психології та свідомості.

Важливою є проблема сутності тоталітарної політичної системи. Ідеологи італійського тоталітаризму в 20-х рр. ХХ ст. прагнули створити сильну авторитарну державу як альтернативу «західним демократіям, що загнивають» та «безвідповідальній практиці більшовизму». Тоталітарне суспільство заперечує інакodomство, є одностороннім і примітивним у своєму культурному прояві. Отже, тоталітаризм є протилежністю демократії, хоча саме демократія ХІХ ст. сприяла поширенню тоталітаризму ХХ ст. Надавши однакових прав громадянам, вона породила ілюзію на швидке оновлення суспільства на засадах соціальної справедливості й культурної рівності.

Розглянемо спільні риси тоталітарних систем СРСР та Німеччини в ХХ ст.

Монополізація влади однією політичною організацією, на чолі якої один лідер. На початку 30-х рр. у Німеччині відбулася економічна криза, на тлі якої почали набирати силу антидемократичні партії, що

обіцяли вивести країну з кризи. Після смерті П. фон Гінденбурга 1934 р. повноваження керівника країни були передані А. Гітлеру. Унаслідок проведеної адміністративної реформи ліквідували земельні парламенти та органи місцевого самоврядування. Влада на всіх рівнях переходила в руки не виборних, а призначуваних згори чиновників. 1933 р. було заборонено всі політичні партії, крім націонал-соціалістичної, що злилася з державою. Партійні функціонери автоматично ставали державними чиновниками відповідного рівня.

У Радянській Росії за рік (1917–1918) було створено однопартійну владу більшовиків, що перебувала під тотальним контролем вождів. Більшовики швидко витіснили конкурентні партії. Управлінську роботу було покладено на виконавчі комітети рад, а проголошуване народовладдя залишилося ілюзією. «Політична диктатура вождів після кампаній націоналізації великих власників і усунування дрібних власників доповнилася диктатурою економічною. Держава-комуна знищила горизонтальні зв'язки між людьми й перетворила свої вертикально побудовані структури на внутрішній кістяк суспільства» [1].

Структура влади й у Німеччині, і в СРСР мала вигляд чіткої вертикалі на чолі з лідером (вождь, фюрер). Усі види влади (судова, законодавча, виконавча) знаходилися в його руках. Важливою умовою функціонування цієї структури є культ особистості лідера.

Наявність утопічної моноідеології, що утверджує режим та його дії. Тоталітарні ідеології Німеччини й Радянського Союзу пропонували суспільству свій варіант щасливого життя та добробуту. Але встановлення такого устрою ґрунтувалося на утвердженні соціальних привілеїв окремих груп. Так, комуністи будували «світле майбутнє» тільки з процвітаням пролетаріату, а німецькі націоналісти в центр нового суспільства ставили арійську расу. Але мета цих ідеологій одна – забезпечити інтереси лідерів. У тоталітарному суспільстві існує потужна система маніпулювання громадянами. Це зумовлює нетерпимість до інакодумства. Унаслідок суспільна думка замінюється примітивним політичним оцінюванням: свій – чужий, герой – ворог. Відкидаються будь-які норми моралі: добре лише те, що слугує справі комунізму або рейху.

Постійна боротьба із зовнішнім і внутрішнім ворогом. Для радянських комуністів такими ворогами була «світова буржуазія», і ті, хто представляв інші соціальні верстви (прибічники царського режиму, священики, представники інтелігенції, багаті селяни та підприємці). Німецькі нацисти внутрішніми ворогами оголосили євреїв та інших представників «нижчих рас», що несли загрозу рейху.

Застосування репресивних методів серед населення. Різка зміна державного ладу та суспільного життя в Німеччині супроводжувалася насиллям, посиленням каральних органів держави. Штурмові та охоронні загони стали частиною апарату насилля. У країні була утворена таємна поліція (гестапо), а з 1933 р. з'явилися концтабори для утримання в них тих, хто вороже ставився до режиму. Тільки до початку 1935 р. було вбито більше 4200 противників нацизму. А в ув'язненні знаходилося понад 300 тис. осіб.

Після винищення конкурентних політичних сил російські більшовики насаджували в країні соціально-економічний устрій. Серед методів «соціалістичного будівництва» тоталітарна держава найбільш широко використовувала насильство в усіх його формах: примушування, експропріація приватної власності, голодомор, депортації, масові репресії. У довоєнній Україні, починаючи з 1929 р., виокремлюють три хвилі репресій. Перша хвиля (1929–1931) пов'язана з процесами депортації та розкуркулення противників колективізації. Друга хвиля терору (1932–1934) відбулася після вбивства більшовицького лідера С. Кірова й призвела до смерті мільйонів людей. Третя хвиля, яку назвали «великий терор», пройшла теренами СРСР у 1936–1938 рр.

Повне підпорядкування мистецтва тоталітарній ідеології. Одразу після більшовицької революції в Радянській Росії було створено цензуру. З бібліотек вилучали «ідеологічно шкідливу літературу», оголошено війну церкві. Художнє новаторство засуджувалося як буржуазна пропаганда. Усі письменники, композитори, художники об'єднувалися у творчі спілки, участь у яких була обов'язковою. Лише їх члени здобували право на професійну діяльність та належне матеріальне забезпечення. Перший з'їзд радянських письменників, що відбувся в Москві в серпні 1934 р., проголосив головним методом художньої творчості соціалістичний реалізм. У доповіді на з'їзді М. Горький підкреслював, що соціалістичний реалізм вимагає від літератури «правдивого, історично-конкретного зображення дійсності в її революційному розвитку».

Подібно до СРСР, культура в Німеччині в 30–40-х рр. також підпорядковувалась тотальному контролю з боку влади та держави, виконавчими органами якої були департаменти в справах літератури, музики, образотворчого мистецтва. Вищою інстанцією було геббельсівське міністерство пропаганди, що дбало про викорінення всього, що може зашкодити націонал-соціалізму, та створювало культурний імідж фашизму. До того, що належало першочерговому знищенню, нацисти віднесли єврейську культуру та різноманітні ліви

культурні течії (експресіонізм, кубізм, дадаїзм). Із середини 30-х рр. упроваджувався новий монументальний стиль (так званий сталінський ампір та неокласика III Рейху), що відрізнявся гігантизмом, культом сили, натуралізмом.

Серед спільних ознак тоталітаризму в СРСР та Німеччині можна також виокремити міжнародну самоізоляцію, деіндивідуалізацію особистості, централізовану систему управління економікою. Але між цими двома режимами є й різниця. Так, на думку Ф. Степуна, більшовистський режим не знає поняття своєї вини, сталінська тоталітарна машина була спрямована на пошук «ворогів народу» всередині держави, тоді як варіант А. Гітлера був орієнтований на зміщення вини назовні, на інші народи. Антисемітизм став офіційною політикою фашистської держави [5].

Різниця також у філософському підґрунті тоталітарних систем. Режим Німеччини будувався на спотвореній ідеї надлюдини Ніцше, що була поставлена на службу расизму, культу «вищої раси», у жертву якій мали бути принесені інші нації. У СРСР комуністичний режим ґрунтувався на ідеях філософії марксизму. Ця ідеологія намагалась вирішити проблеми відсутності справедливості. Для вирішення проблеми панування людини над людиною К. Маркс та Ф. Енгельс запропонували конкретний шлях – знищення приватної власності на засоби виробництва й утвердження нового типу суспільства – власності всіх і кожного водночас. На жаль, абсолютизація цієї філософської теорії, призвела до встановлення репресивного політичного режиму.

Виникнення фашизму в Німеччині стало реакцією на кризу ліберальних цінностей, демократичної системи, що не спроможна була вирішити проблеми кризи 1929–1933 рр. Формування комуністичного тоталітаризму в радянському суспільстві було зумовлено необхідністю провести індустріалізацію в стислий термін. А це було можливо за умови зосередження влади в руках сильного лідера та його однодумців.

Таким чином, поява тоталітарних режимів на поч. ХХ ст. пов'язана з кризою індустріального суспільства. Незважаючи на певну різницю у філософських, соціологічних та культурологічних аспектах, у політичних системах СРСР та Німеччини є чимало спільного, зокрема застосування терору як інструменту збереження влади, насильницька мобілізація суспільства для активної участі в побудові нового суспільства, підпорядкування особистості колективу тощо.

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. В. Тоталітаризм. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Totalitaryzm> (дата звернення: 18.09.2018).
2. Політологічний словник. URL: <http://studies.in.ua/ru/partiynye-sistemy-i-politicheskie-partii-seminary/4038-poltologchniy-slovník.html> (дата звернення 18.09.2018)
3. Полякова Н. Л. XX век в социологических теориях общества. – Москва, 2004. –384 с.
4. Сумбатян Ю. Г. Тоталитаризм как категория политической социологии // Социологические исследования. – 1994. – № 1. С. 13–16.
5. Тоталитаризм. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7168> (дата звернення: 15.09.2018).

Л.І. Юрченко, д-р філос. наук, проф. (*НУ ЦЗУ, Харків*)

В.А. Лук'янова, канд. пед. наук, доц. (*ХНУРЕ, Харків*)

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ, КОРПОРАЦІЇ В ПЛОЩИНІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У період демократизації та гуманізації сучасного суспільства, глобалізаційних процесів актуалізується проблема сутності і організуючого начала його розвитку. В даному контексті питання відповідальності наразі стоїть як ніколи гостро, оскільки незмірно зросла роль окремої людини в суспільному житті, розширилися її свобода і в той же час – залежність від соціального середовища. Відповідальність людини ґрунтується на соціальній природі, яка зумовлена суспільним характером відносин і особливостями індивіда, його місцем у загальній системі соціуму.

Свобода волі людини – основна передумова соціальної відповідальності, яка виступає як відношення особистості до суспільних інтересів, як з точки зору правильного розуміння, так і виконання ним обов'язків, що впливають із соціальних норм. Відповідальність, яка визначає людину як основу її особистої моральної позиції, характеризується в якості підґрунтя внутрішньої мотивації, поведінки і вчинків. Оскільки лише вільна і відповідальна особистість може в повному обсязі реалізувати себе в соціальній поведінці та максимально розкривати свій потенціал.

У сучасному суспільстві нерідко виникають ситуації, за яких над людиною, крім власної совісті, немає іншого контролю. У цих умовах зростає значення правильної самооцінки, самоконтролю і повноти відповідальності особистості. Реальна вільна дія людини виступає, перш за все, як вибір поведінки. Свобода є там, де є вибір. Така